

ПЕРЕДМОВА

Нещодавно я сидів у готелі в тіні мурів Старого міста в Єрусалимі й чекав на друга, який мав зі мною поспідати. Зиркнув на годинник і знову поринув у читання газети.

Ще за кілька хвилин відклав газету, знову поглянув на годинник і визирнув за вікно. Раптом мою увагу привернув голос друга: він івритом пояснював офіціанту, що прийшов до мешканця готелю. Підвівши очі, я побачив, як він заходить у залу. За іронією, над головою в нього горів знак «вихід».

НАПИСАНИЙ ІВРИТОМ

Той начебто буденний момент досі стоїть у мене перед очима. В Ізраїлі буденність завжди дивовижна. Минуле зливається з майбутнім і теперішнім. У Кнесеті засідає 120 депутатів — так само, як у вавилонській раді. На вуличних вивісках бачимо імена єврейських героїв — новітніх і древніх. Монети повертають до надзвичайної історії, якою не може похвалитися жодна інша цивілізація.

А ІВРИТ — НАЦІОНАЛЬНА МОВА

Ви хоч розумієте, наскільки це дивовижно? Іммігранти, що повернулися з найвідомішого вигнання в історії людства, уже не розмовляють сто п'ятдесятьма різними мовами. Натомість державною мовою в Ізраїлі став іврит як свідчення нерозривної історичної тяглості.

Історія відродження іврити захоплива й безпрецедентна. Захоплива й доля чоловіка, який відродив іврит із купки висохлих кісток у забутій долині. Еліезер Бен-Єгуда взявся за дослідницький проект, що його не подужала б людина, якій не підвладні дива. Бен-Єгуда знав, чий він син, і тримався відповідно. Цей невтомний дослідник, син Авраамів, перетворив іврит із цікавинки для книжних червів на могутню ріку народу, що виборює собі рівний статус поміж інших націй.

Цю історію міг розповісти лише непересічний письменник. Роберт Сент-Джон мав нагоду спостерігати за відродженням єврейської національної мови зблизька й називав її «суперклеєм», який скріпив громаду іммігрантів. Навіть не сумніваюся, що вас надихне ця захоплива розповідь про життя Бен-Єгуди.

Насправді всі народи мусять бути вдячні цій маленькій успішній країні на східному узбережжі Середземного моря. Цьому народові, що колись був зійшов з історичної сцени, але тепер на неї повернувся, попри всі випробування.

Також потрібно подякувати Робертові Сент-Джону, який своїм талантом повернув до життя історію, яку ви тримаєте в руках. Адже ось про що йдеться, коли ми говоримо про відродження Дому Ізраїлевого: про життя.

Тож за життя!

Ле хаїм!

Джим Флетчер

Пролог

У 1948 році, за кілька годин до того, як Арабський легіон розпочав облогу Єрусалима, я пройшовся вулицею Бен-Єгуди, щоб подивитися на зруйновані будинки. Підірвали їх британські «нерегулярні загони» в останні дні існування мандату.

У той час ім'я Бен-Єгуди ще залишалося для мене тільки назвою з вуличних вказівників у Єрусалимі, Тель-Авіві та інших ізраїльських поселеннях, тож я не вбачав жодної іронії в тому, що в теракті саме на цій вулиці загинули десятки невинних євреїв.

Тоді-бо я ще не знав, що ці вулиці вшановують діяча, який майже пів століття писав і доводив, наче Британія — найкращий друг євреїв. Про Бен-Єгуду я знав не більше, ніж пересічний американець і, зокрема, ніж більшість американських євреїв.

В Ізраїлі я побачив, як євреї з шістдесяти-сімдесяти східних і західних країн формують націю, що об'єднує людей із різними звичаями й народними строями, різними релігійними віруваннями й культурними традиціями, різними мовами й діалектами. Я раз у раз питав себе, що ж їх об'єднує. Можливо, релігія? Таж ні, адже серед них було багато агностиків і вільнодумців. Можливо, те, що всі вони зазнали лютого антисемітизму й мають спільний досвід утисків? Та ні, бо частина приїхала з Австралії, Канади, США чи інших країн, де найгірше випробування, яке могло їх спіткати, — це відмова в членстві у приватному заміському клубі. Не йшлося і про спільну культурно-інтелектуальну спадщину, адже складно знайти менш схожих осіб, ніж юдей-реформіст із Нью-Йорка і, скажімо, еменський єврей.

Перед від'їздом з Ізраїлю я дійшов висновку, що, крім палкого прагнення мати власну країну, важливий елемент, який об'єднує ці розрізнені прошарки, — це спільна мова.

Мандруючи Ізраїлем того драматичного літа, я повсякчас натрапляв на оголошення:

НАВЧАЄМО ІВРИТУ

На вулицях, в окопах уздовж лінії фронту, на авіабазах та ізраїльських суднах я чув, як чоловіки й жінки різного віку розмовляють цією м'якою, мелодійною мовою, проте уявлення не мав, що іврит пробудився після майже двотисячолітнього сну значною мірою завдяки зусиллям однієї людини.

А тоді я повернувся в Нью-Йорк і на одному фуршеті познайомився зі стрункою енергійною жінкою, пані Віттманн. Вона назвалася донькою Бен-Єгуди. Я здивовано закліпав: для мене Бен-Єгуда так і був просто назвою вулиці.

За кілька днів по тому нова знайома запросила мене в лікарню на півночі П'ятої авеню й познайомила зі своєю матір'ю, Хемдою Бен-Єгудою. Старшу пані незадовго перед тим літаком доставили з Єрусалима, щоб, за її словами, «підлатати стегно». Хемді Бен-Єгуді було майже вісімдесят, але вона стійко перенесла серйозну операцію і під час нашого знайомства вже сиділа в ліжку, спершись на подушки, і щось писала.

— Мемуари пишу! — пояснила вона, грайливо стріляючи на мене ясними очима.

Я не раз повертався до неї в лікарню і чимало дізнався про чоловіка, на честь якого назвали вулиці. Мав також нагоду прочитати нариси її мемуарів — вона писала англійською.

Хемда Бен-Єгуда вже написала біографію свого чоловіка івритом — її видали в Єрусалимі багато років тому. Донька Бен-Єгуди, яку я тут називатиму Шломіт чи Долою Віттманн, переклала для мене цю книжку англійською, тож я залучатиму звідти факти до свого нарису.

Мав я доступ і до творів самого Бен-Єгуди, зокрема коротенької автобіографії, де він змалював свою юність.

Що довше я працював над життєписом Бен-Єгуди, то гостріше усвідомлював його унікальність. Наскільки мені відомо, він — єдина людина в історії, кому вдалося майже самотужки відродити й популяризувати древню мову наперекір потужному спротиву тих осіб, які мали би бути зацікавлені в його проєкті. Натомість багато хто з них узагалі вірив, що Бог покарає «еретика», який посмів зазіхати на святую мову.

Зрозумівши, яким Бен-Єгуду бачили його рідні, я взявся відтворювати об'єктивнішу картину. Я майже рік пропрацював у бібліотеках США та Європи й зустрічався з його знайомими і поплічниками-вченими на двох континентах. Хоча ворогів у Бен-Єгуди протягом чи не всього його життя було більше, ніж друзів, мені виявилось складно отримати «критичні» відгуки. Отже, я найняв професійну дослідницю і водночас лінгвістку-фахівчиню з івриту, спеціально щоб познаходити нищівні відгуки. Вона пропрацювала багато тижнів, але все одно не знайшла нічого, що поставило б під сумнів його досягнення.

Я познайомився з єрусалимськими сусідами Бен-Єгуд, які відгукувалися про них зневажливо, але ті не подали біографічних матеріалів, що змінили б загальну картину. Їм просто не подобалися Хемдині капелюшки й поведінка декого з дітей.

Я вийшов на слід єрусалимського журналіста — одного з чільних критиків Бен-Єгуди в останні дні його життя. Він погодився надіслати мені свої статті, що розкажуть про «другий бік цієї історії». Зрештою я отримав два панегірики, які, по суті, зводилися до «Колись я з ним не погоджувався, але потім...».

Опоненти Бен-Єгуди або померли, або змовкли, пересвідчившись в успіху його подвійної кампанії — допомогти створити єврейську державу і зробити іврит загальноприйнятою мовою спілкування.

Це розповідь про єврея, написана неєвреєм, для читачів усіх національностей; отож я припускаю, що пересічний читач не конче відрізняє седед від кібуцу. Напевно, краще б таку біографію написав дослідник івриту, але жоден дослідник івриту за це не взявся. Ба більше, в такому разі книжка зацікавила б

лише інших дослідників івриту, а в цьому сюжеті забагато людської боротьби, щоб зводити аудиторію до філологів.

Це історія про чоловіка, завдяки якому кілька мільйонів людей можуть купувати продукти, випасати худобу, кохатися й лягтися із сусідами мовою, що доти вважалася придатною виключно для молитов і вивчення Талмуду.

Це історія запеклого фанатика, який пізнав два великі кохання, нажив ворогів серед кола своїх друзів, відсидів у в'язниці за свої переконання, завжди був за крок від смерті від туберкульозу, проте залишив по собі одинадцятьох дітей і зібрав матеріали на шістнадцятитомний словник, не схожий на жоден інший філологічний проект в історії, писав п'єси, уклав підручник із географії і два пристрасні «заклики» до свого народу й помер, працюючи над словом «душа».

Ця історія не сподобається багатьом євреям, бо Бен-Єгуда встиг нажити ворогів чи не в кожному таборі. Він був нещадний до опонентів. Був фанатиком, а отже, не дозволяв навіть особистій симпатії зрушити його з обраного курсу. Усе його життя проминуло в боротьбі. Безперечно, він часто помилявся, але я в цій книжці не дозволяю собі оцінювати ні його особистість, ні його погляди. Я максимально дотримуюся мови сухих фактів.

Розмови, відтворені на цих сторінках, не спираються на стенографічні записи, але, на мою думку, відповідають духові персонажів. Деякі з розмов Бен-Єгуда таки записав сам перед смертю.

В одній відкритій лекції я спробував пояснити традиційний єврейський дух вільнодумства і сказав, що де збирається троє євреїв, там є три різні думки про будь-яку тему. Тут якийсь єврей пробурчав із заднього ряду:

— Відразу видно, що це гой [неєврей]. А то знав би, що де збирається три євреї, там на будь-яку тему є чотири погляди!

В івриті є звуки, яких не передати засобами латинської абетки, тому в багатьох слів існує принаймні по три-чотири транслітерації.

У бібліотеці Женевського університету (Швейцарія) я знайшов п'ять різних транслітерацій імені Еліезера Бен-Єгуди.

На цих сторінках я дотримувався такого правила: імена відтворювати так, як їх писали латинкою самі носії, нехай це навіть породжує певну плутанину з кількома різними транслітераціями одного імені. (Одне й те саме ім'я можна записати як «Джейкоб», а можна як «Яків».)

У решті випадків я передаю івритні й арабські слова так, як їх подано в «Універсальній єврейській енциклопедії»: її редактори подають фонетичне написання слів для зручності читачів, які не знають семітських мов. Вони спиралися на ту версію івритної вимови, з якою знайома більшість американських євреїв, хоча Бен-Єгуда не конче з нею погоджувався.

Проблеми постали і з датами. Більшість палестинських євреїв під турецьким пануванням використовували єврейський календар. За британського мандату виникла потреба перевести дати у формат християнського літочислення, і євреї часто припускалися помилок. Наприклад, дехто з дітей Бен-Єгуди не певен щодо дати свого народження за християнським літочисленням.

Хочу подякувати пані Долі Бен-Єгуді Віттманн за переклади і наданий матеріал, а доктору Александру Сафрану (колишньому Верховному рабинові шестисот тисяч румунських євреїв, а нині верховному рабинові в Женеві, Швейцарія) — за технічні консультації.

Я не встиг подякувати Хемді Бен-Єгуді за довгі розповіді з лікарняного ліжка й мандрівки дорогами пам'яті. Її перевезли з Нью-Йорка літаком назад у Єрусалим, де вона й померла влітку 1951 року. Утім вона встигла прочитати і схвалити остаточну версію мого рукопису біографії її чоловіка. Вона померла щасливою, знаючи, що незабаром побачить світ повний опис його боротьби за відродження мови.

Покінчивши із цими поясненнями й подяками, я дарую вам історію про чоловіка, у якого була мрія.

РОБЕРТ СЕНТ-ДЖОН
Женева, Швейцарія
1 жовтня 1951 року